

Zagreb 1953; H. Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1954; a.mlf., *Çengić Beyleri: Osmanlı Devrinde Bosna-Hersek Feodalizmi Hakkında Bir Etüd* (trc. İsmail Eren), İstanbul 1960; a.mlf., *Esnafta i obrta u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1961; A. Skalić, *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1957, I-II; H. Sabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1959; a.mlf., *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo 1964; a.mlf., *Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973; Ahmet Cevat Eren, *Mahmut II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965; Smail Balić, *Die Kultur der Bosniaken (Kultura Bosnjaka)*, Wien 1973; a.mlf., "Der bosnisch-herzegowinische Islam", *Isl.*, XLIV (1968), s. 115-137; Muhamed Hadžijahić v.dğr., *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977; R. Donia, *Islam under the Double Eagle: the Muslims of Bosnia and Hercegovina 1878-1914*, New York 1981; *Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina* (nşr. Jugoslavenski Leksikografski Zvod), Zagreb 1983 [*Enciklopedije Jugoslavije*'den ayrı basım olan bu kitapta: Ahmed Aličić, "Osmanlı Devri Tarihi", s. 86-101; M. Filipović — N. Hdžidedić, "Demografik ve Etnik Tarihi", s. 137-145; F. Nametak — M. Hukovic, "Osmanlı Devri Edebiyatı", s. 253-255]; A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo 1985; a.mlf. — H. Skapur, *Turski dokumenti o ustanku u Potkozarju 1875-1878*, Sarajevo 1988; Eşref Kovačević, *Muhimme Defteri Dokumenti o našim krajevima*, Sarajevo 1985; *Vakufnâme iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Sarajevo 1985; Muhamed Mujić, *Sidžil mostarskog kadije 1632-1634*, Mostar 1986; Fuad Saltaga, *Muslimanska nacija u Jugoslaviji, porijeklo, islam, kultura, povijest, politika*, Sarajevo 1991; C. Truhelka, "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları" (trc. Cemal Köprülü), *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, İstanbul 1931, s. 54-64; Alija Bejtić, "Spomenici Osmanlijske Arhitekture u Bosni i Hercegovini", *POF*, III-IV (1952-53), s. 229-297; M. Mujezinović, "Turski Natpisi XVI Vijeka iz nekolika mjesta Bosne i Hercegovine", a.e., s. 455-484; Nedim Filipović, "Odžakluk timari u Bosni Hercegovini", a.e., V (1955), s. 251-274 [bu makalenin İngilizce tercümesi: *POF*, XXXVI (1986), s. 149-180]; a.mlf., "Bosna-Hersek'te Tımar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler", *İFM*, XV/1-4 (1955), s. 154-188; T. Popovic, "Spisak Hercegovačkih Namesnika u XVI veku", *POF*, XVI-XVII (1966-67), s. 93-99; A. Suceška, "Selijačke bune u Bosni u XVII i XVIII Stojeu", *Godišnjak društva Istoričara BiH*, Sarajevo 1969, s. 163-207; a.mlf., "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna", *POF*, XXX (1980), s. 431-447; a.mlf., "The Position of the Bosnian Moslems in the Ottoman State", *International Journal of Turk Studies*, 1/2, Wisconsin 1980, s. 1-24; A. Handžić, "O Formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću. Uloga države i vakufa", *POF*, XXXV (1985), s. 133-169; a.mlf., "O Islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni u XV i XVI vijeku", a.e., XXVI-XXVII (1970), s. 5-48; Besim Darkot — J. Krčmarik, "Bosna-Hersek", *IA*, II, 725-735; Br. Djurdjev, "Bosna (Bosnia and Herzegovina)", *EI*² (İng.), I, 1261-1275.

BRANISLAV DJURDJEV

BOSNALI MEHMED PAŞA CAMİİ

Sofya'da
günümüzde kilise olarak kullanılan
Mimar Sinan'ın eseri bir cami.

Süfi veya Sofu lakaplarıyla da anılan Derviş Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Sinan'ın eserlerinin listesini veren tezkirelerde Bosnalı Mehmed Paşa Camii adıyla zikredilir. Mehmed Paşa, Rumeli beylerbeyliğinde bulunduğu son Mustafa Paşa'nın yerine 954'te (1547) ikinci vezirliğe getirilmiş (Celalzade, vr. 297^b, 299^b), ardından Bağdat, Bosna ve Budin beylerbeyi olmuş, Peçuy-lu İbrahim'e göre bu son vazifesi sırasında bir yahudi hekimin verdiği ilâçla zehirlenerek öldürülmüştür. Mehmed Paşa'nın Sofya'daki camii, medrese ve imaretinden başka İstanbul Yenikapı'da, Yugoslavya Saraybosna'da, Travnik'te başka hayır eserleri de bulunmaktadır.

1062 (1652) yılında Sofya'ya gelen Evliya Çelebi buradaki camileri sayarken yapıdan Koca Derviş Mehmed Paşa Camii adıyla bahsederek hakkında etraflı bilgi verir. "Buna İmaret Camii de derler. Bir ibâdetgâh-ı rüşendir; selâtin camii gibi âlî bir kubbesi var; enderun ve birunu gayet müzeyyendir; gayet vâsi haremî (avlusu) vardır" dedikten sonra revaklarının sütunlu, üzerlerindeki kubbelerin kurşun kaplanmış olduğunu bildirir; minaresinin de yüksek ve ince olduğunu söyler. Ayrıca caminin Mimar Koca Sinan'ın yapısı olduğunu belirtir.

954 Zilhiccesi ortalarında (Ocak 1548 sonları) tasdik edilen vakfiyesine göre Sofya'daki bu cami, medrese, kütüphane, imaret, bîmarhâne, hamam ve kervansaraydan meydana gelen bir külliye olarak düzenlenmiştir. İsmail Eren, Meh-

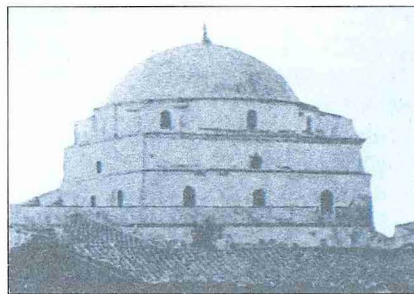
Bosnalı Mehmed Paşa Camii'nin kitâbesi (Sofya Müzesi)

med Paşa b. Abdülmuîn adına düzenlenen Arapça vakfiyenin bir sûretinin Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunduğunu bildirmektedir (*Müceddet Rumeli Vakıfları Defteri*, nr. 988, s. 51-64). Caminin yerinden sökülerek müzeye konan kitâbesinde de 954 (1547) tarihi vardır.

Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması ve Sofya'nın Türk idaresinden 1878'de çıkmasının ardından Mehmed Paşa Camii Bulgarlar tarafından bir süre depo ve cephanelik olarak kullanılmıştır. Bu yüzden halk arasında buraya Kara Cami denildiği ileri sürülürse de bazılarına göre bu ad yapısında kullanılan taşların rengi sebebiyledir. Sultan II. Abdülhamid'in camiye dokunulmaması hususundaki uyarısına rağmen Bulgarlar'ca 1901'de dış mimarisi tamamen değiştirilmiştir. Cami âdetâ bir kılıf içine alınmak suretiyle yeni bir biçime sokulmuş, Sveti Sedmoçislenitsi adıyla bütün azizlere ithaf edilen bir kiliseye çevrilmiş ve 27 Temmuz 1903'te kullanıma açılmıştır. Kiliseye çevrilirken son cemaat yeri de yıktırılan caminin etrafındaki külliyeyle ait diğer binalar ise 1878'den sonra ortadan kaldırılmış, yalnız medresesi 1928'de yıktırılınca kadar hapishane olarak kullanılmıştır. Mimar Sinan'ın Bulgaristan'daki tek camii olan Bosnalı Mehmed Paşa Camii, bugün şehrin kalabalık bir semtinde iki ana cadde arasında bulunmaktadır.

Cami çok büyük ölçüde kare planlı bir bina olup ibadet mekânını yüksek bir kubbe örter. Kareden kubbe yuvarlağına köşelerdeki tromplarla geçilmiştir. Dışta binanın Türk eseri olduğunu belirtecek hiçbir mimari elemanın bırakılmamasına karşılık içeride Türk mimarisi unsurları daha belirlidir. Evliya Çele-

Bosnalı Mehmed Paşa Camii'nin orijinal mimarisinin bozulmadan önceki hali (Bulgar Akademisi, *Kratka Istoria na Bulgarskata Arkhitektura*, Sofia 1965, rs. 187)

bi'nin yüksekliğine işaret ettiği ince minare, Rus ordusu başkumandanı Prens Alexander Dondukov tarafından Sofya'nın diğer minareleriyle birlikte dinamitlenerek yıktırılmıştır. Sofya'nın eski fotoğraflarında Mehmed Paşa Camii heybetli orijinal yapısı ve kubbesiyle minaresiz olarak görülür. Bugün dış cephe-leri taş ve tuğladan duvarlarla kaplanmış, kubbe kasnağında Bizans mimarisini andıran dalgalı bir saçak hattı altına bir dizi pencere açılmıştır. Binaya yabancı bir görünüş veren ağırlık kuleleri, ağır tesirli bir çan kulesi, yan cephelerdeki kemerler ve pencerelerle Sinan'ın eseri tanınmaz bir biçime sokulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA:

VGMA, *Müceddet Rumeli Vakıfları Defteri*, nr. 988, s. 51-64; Sâi, *Tezkiretül'l-bünyân*, bl. I, nr. 71; a.mlf., *Tezkiretül'l-ebniye*, s. 25, 84; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 297^b, 299^b, 307^b, 309^b, 340^b, 342^b, 399^a; Peçuylu İbrâhim, *Tarih*, I, 29; a.e. (haz. B. Sıtkı Baykal), Ankara 1981, I, 22-23; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 397; *Sicill-i Osmânî*, IV, 113; *Ktrarka istoria na Bulgarskata arkhitektura* (haz. Bulgar Akademisi), Sofia 1965, s. 185, rs. 187 (eski fotoğrafı); Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri IV*, s. 99; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 273; İsmail Eren, "Mimar Sinan'ın Sofya'da Bilinmeyen Bir Eseri", *BTTD*, sy. 8 (1968), s. 71-75; Semavi Eyice, "Sinan ve Gurbetteki Eserleri", *Sızıntı*, X/120, İzmir 1989, s. 484-485.

SEMAVİ EYİCE

BOSNASARAY

(bk. SARAYBOSNA).

BOSNEVÎ

(البوسني)

Muhammed b. Mûsâ el-Bosnevî
(ö. 1046/1636-37)

Tefsir âlimi.

Aslen Bosnalı olup ilim çevrelerinde "Al-lâmek" lakabıyla tanınmıştır. Genç yaşta çok şeyler bildiği için kendisine bu lakap verilmiştir. Gerek kendi ifadelerinden gerekse Uşşâkîzâde'nin verdiği bilgilerden Saraybosna'da (Sarajevo) doğduğu anlaşılmaktadır. Eski kaynaklarda ve bunlara dayanarak yazılan yeni eserlerde doğum tarihine dair bir kayıt yoktur. Ancak Şabanoviç doğum tarihinin 1003 (1595) yılı civarı olduğunu tesbit etmiştir (*Književnost muslimana BiH na orijentalnim Jezicima*, s. 132-133).

Bosnevî ilk öğreniminden sonra Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Medresesi'ne devam ederek buradan mezun oldu. On yedi yaşında iken İstanbul'a gitti ve

Silâhtar Mustafa Paşa'nın tekkesine intisap etti. Sahn Medresesi müderrisi Sadreddinzâde Mehmed Emin Şirvânî'den iki yıl ders okudu. Ganîzâde Mehmed Nâdirî'nin derslerine devam etti. Daha sonra kırk akçe dereceli bir medreseye müderris oldu. Ardından Hasanbeyzâde Medresesi'ne tayin edildi (1627). Burada 15 Muharrem 1037'de (26 Eylül 1627) Beyzâvî tefsirinin Kehf sûresiyle ilgili kısmına hâşiye yazmaya başladı. Mayıs 1630'da Yıldırım Han Medresesi'ne geçti, ancak Temmuz 1631'de azledildi. Bu tarihten sonra 1042 (1632-33) yılına kadar nerede çalıştığı bilinmemektedir. Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-‘ulûm*'una Cürcânî'nin yazdığı şerh üzerine kaleme aldığı hâşiyesini bu arada tamamlamıştır. Ağustos 1632'de ise Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Medresesi'nde müderrislik yapmaktaydı. Bundan kısa bir süre sonra Mart 1633'te, o devirde en yüksek dereceli öğretim müesseseleri olan Sahn-ı Semân medreselerinden birine müderris oldu. IV. Murad'ın Revan Seferi münasebetiyle Fetih sûresine yazdığı tefsiri, kendisini Halep mollası tayin etmesi ümidiyle sultana takdim etmek üzere hazırladı. Silâhtar Mustafa Paşa'nın da tavsiyesi üzerine 1044 (1634-35) yılında Halep'e kâdîlkudât tayin edildi. Burada kaldığı süre içinde Molla Câmî'nin *el-Kâfiye*'ye yazdığı şerhi okutu ve bu şerh üzerine yazılmış hâşiyeleri tahrir etti. Dersleri büyük ilgi gördü, şöhreli buradaki şairlerin şiirleriyle yayıldı. Ancak bu görevi uzun sürmedi. Romatizma hastalığına tutulduğu için yerine bir vekil bırakarak Halep'ten ayrıldı. Üsküdar'a geldiğinde Mustafa Paşa'nın emriyle Rumelihisarı'nda ikamete mecbur edildiğini öğrendi. Çünkü Mustafa Paşa Bosnevî'nin İstanbul'a gelmesini istemiyor, Halep'teki bazı uygunsuz durumları hükümdara anlatmasından endişe ediyordu. Bu sırada kadılık görevi uhdesinden alınmakla birlikte birkaç gün sonra İstanbul kadılığına tayin edildi. Ancak bu yeni görevine başlayamadan vefat etti ve Rumelihisarı Kabristanı'na defnedildi.

Eserleri. Daha çok şerh ve hâşiye türünde eserler yazan Bosnevî'nin başlıca eserleri şunlardır: 1. *Hâşiye ‘alâ Envârî't-tenzîl ve esrârî't-te'vîl*. Beyzâvî'nin meşhur tefsirine yazdığı hâşiyedir (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 149 [baştan En'âm sûresine kadar]; Damad İbrâhim Paşa, nr. 217 [Fâtîha-En'âm, Kehf, Neb' sûreleri]; Şehid Ali Paşa, nr. 235, 236/

1 [Bakara-Mâide, A'râf, Fetih sûreleri]). 2. *Tefsîru sûreti'l-Fâtîha ve'l-Bakara*. Tamamı 37 varaktır. İlk varakları (2^a-6^b), müfessirin *el-Hâdî* adıyla bilinen Fâtîha tefsirini ihtiva etmektedir. Diğer varakları ise yetmiş altıncı âyetine kadar Bakara sûresinin tefsirine dairdir (İÜ Ktp., AY, nr. 563). 3. *el-Hâdî*. Fâtîha sûresinin tefsirine dair bir risâle olup mukaddimesinde Zemahşerî, Beyzâvî ve Ebüssüüd tefsirlerinden faydalanılarak yazıldığı kaydedilmektedir (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2096/1). 4. *Şerhu (Hâşiyetü) tefsiri sûreti'l-Kehf*. Beyzâvî tefsirinin Kehf sûresiyle ilgili bölümüne yazdığı hâşiyedir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 359/2). 5. *Tefsîru sûreti'l-Fetih* (Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Ktp., nr. 1318; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 108/2, Şehid Ali Paşa, nr. 274/6). 6. *Ehâdisü'l-erba'în* (Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 150/1, vr. 1^b-4^a). 7. *Hâşiye ‘alâ Şerhi'l-Câmî*. İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserine Molla Câmî'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir (İstanbul 1318, aynı mahiyette bir hâşiye olan *el-Muharrem* adlı eserin kenarında). 8. *Hâşiye ‘alâ Şerhi'l-Miftâh*. Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-‘ulûm*'una Seyyid Şerif Cürcânî'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 856; Cârullah, nr. 1789, 1797; Damad İbrâhim Paşa, nr. 993; Fâtih, nr. 4587). 9. *Şerhu's-Şemsiyye*. Necmeddin Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin mantûğa dair *er-Risâletü's-Şemsiyye*'sinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2658, 2661; Hamidiye, nr. 819; Fâtih, nr. 3355; Şehid Ali Paşa, nr. 1791). 10. *Hayâtü'l-hayevân Tercümesi*. Demîrî'nin (ö. 808/1405) eserinin tercümesidir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1823).

BİBLİYOGRAFYA:

Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, IV, 302-303; *Keşfü'z-zunûn*, I, 193; II, 1054, 1372, 1767; Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şekâik* (nşr. H. J. Kislring), Wiesbaden 1965, s. 42-43; a.e., *Univerzitet u Sarajevu Gazi Husrevbegova Biblioteka*, nr. 1318, vr. 2^b; Şeyhî, *Vekâiyü'l-fuzalâ*, I, 29-30; *Sicill-i Osmânî*, IV, 159; *Osmanlı Müellifleri*, I, 360; Mehmed Hancı, *el-Cevherü'l-esnâ fi terâcimi 'ulemâ' ve şu'arâ' i Bosna*, Kahire 1349/1929, s. 116; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 278; Zirikî, *el-‘Ulûm*, VII, 341; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, XI, 62; Karatay, *Arapça Yazmalar*, I, 283; Hüseyin Abdüllatif es-Seyyid, *Muhammed Musa Allamek: Bosanac-Arapski jezikoslovac iz prve polovine XVII stoljeća* (doktora tezi, 1965), *Univerzitet u Sarajevu Gazi Husrevbegova Biblioteka*; Bilmen, *Tefsir Tarihi*, II, 692-693; Şabanoviç, "Al-lâmek, Muhammed Musić Bošnjak", *Književnost muslimana BiH na orijentalnim Jezicima*, Sarajevo 1973, s. 132-133.

BEKİR SADAK